

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА БАЗІ АКТИВ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES BASED ON ACTIVE-ORIENTED APPROACH

У статті розглянуто економічні поняття активів та ресурсів, їх взаємозв'язок та значення для розвитку територіальних громад. Проаналізовано систему використання земельних ресурсів на рівні сільських територій. Здійснено оцінку стану навколишнього природного середовища регіонів України як основних природних активів сільських поселень. Визначено основні проблеми, недоліки та прогалини програм розвитку сільських ОТГ різних регіонів України. Зроблено висновок, що актуальність визначених проблем розвитку громад залежить від особливостей їх розміщення та віддаленості від великих урбаністичних центрів. Відповідно виділено три типи громад: економічно інтегровані, середні (перехідні) та віддалені (периферійні).

Ключові слова: сільська територія, територіальна громада, актив, природний ресурс, програма розвитку, навколишнє природне середовище.

В статье рассмотрены экономические понятия активов и ресурсов, их взаимосвязь и значение для развития территориальных общин. Проанализирована система использования земельных ресурсов на уровне сельских территорий. Оценено состояние окружающей среды регионов Украины как основных природных активов сельских поселений. Определены основные проблемы и недостатки программ раз-

вития сельских территорий в различных регионах Украины. Сделан вывод, что актуальность определенных проблем зависит от особенностей размещения общин и их удаленности от крупных урбанистических центров. Соответственно выделены три типа общин: экономически интегрированные, средние (переходные) и отдаленные (периферийные).

Ключевые слова: сельская территория, территориальная община, актив, природный ресурс, программа развития, окружающая природная среда.

The article discovers economic concepts of assets and resources, their interaction and meaning for the development of territorial communities. The system of use of land resources at the level of rural territories is analyzed. The state of the natural environment of regions in Ukraine as key natural assets of rural settlements is analyzed. Urgent challenges, lacks and gaps of rural development programs of territorial communities in different regions of Ukraine are defined. It is concluded that the defined problems of communities' development depend on features of their placement and remoteness from large urban centers. Accordingly, three types of the communities are identified: economically integrated, medium (transitional) and remote (peripheral).

Key words: rural territory, territorial community, asset, natural resource, development program, environment.

УДК 330.15:911.37

Ільїна М.В.

д.е.н., с.н.с.

Інститут економіки природокористування та сталого розвитку

Національної академії наук України

Шпильова Ю.Б.

к.е.н., с.н.с.

Інститут економіки природокористування та сталого розвитку

Національної академії наук України

Постановка проблеми. Аналізуючи розвиток сільських громад, слід зауважити, що будь-яка, навіть найбідніша, найбільш віддалена та соціально неблагополучна громада наділена певним ресурсом. Це можуть бути земля, ліси та озера; підприємства, дороги, капітальні будівлі; освічена й мобільна молодь, що займає активну громадянську позицію; культурна-історична спадщина. Наявність цих ресурсів не завжди означає процвітання громади: більш важливими є можливість, спроможність та бажання громади залучати, використовувати, зберігати та примножувати ці ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими властивостями природних активів є можливість їх достовірної оцінки та обґрунтованість очікувань щодо отримання в результаті його використання економічних вигід у майбутньому [1]. Схожим чином природні активи визначають й інші автори [2, с. 179], а також зарубіжні вчені

Дж.К. Шим, Дж.Г. Сігел [3, с. 34], Дж.К. Ван Хорн, Дж.М. Вахович, Є.Ф. Брігхем [4, с. 402; 5, с. 318]. На думку В.П. Савчук, активи будь-якого господарюючого суб'єкта – це ресурси, які повинні принести йому вигоди в майбутньому і при цьому мають належати йому (а не бути, наприклад, орендованими чи перебувати в стадії придбання) [6, с. 11]. Р. Брейлі та С. Майерс виокремлюють поточні активи (які в найближчому майбутньому можна перетворити на грошові кошти), короткострокові, оборотні, необоротні активи та ін. [7, с. 744].

Усі ці визначення акцентують увагу на ролі природних активів у максимізації прибутку. Натомість поза увагою залишаються такі важливі для економіки природокористування поняття, як збереження, захист, відтворення та раціональне використання таких активів. Особливо ці питання актуалізуються в Україні з огляду на процеси децентралізації та особливу роль природних активів у розвитку сільських громад.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз практики використання земельних ресурсів та стану навколишнього природного середовища регіонів України як основних природних активів сільських територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перспективним підходом до планування розвитку територіальної громади є орієнтація на використання її активів на противагу фокусу на проблемних питаннях. Активи визначають як ресурси, що в майбутньому можуть принести економічні або інші вигоди; потенціал території, який може бути використаний для отримання прибутку; можливості (інституційні, правові, соціальні, культурні), які перетворюються на ресурс. Зміст і суть активу полягає у його здатності прямим або непрямым чином генерувати грошові потоки та приносити власнику дохід і прибуток у тій чи іншій формі. Для цього необхідне якомога повніше включення активу до господарського обігу, що вимагає комплексної та актуальної оцінки активів і визначення характеру їх взаємодії.

З огляду на специфіку сільських територій їхні активи можна визначити як сукупність економічних ресурсів (природних, трудових, фінансових, інтелектуальних, інформаційних) та можливостей їх використання у межах певної території. Ключовим для територіальних активів є їхня здатність приносити дохід громаді, досягати визначеної мети та очікуваного ефекту. Таким чином, активи становлять основу економічного потенціалу території.

Наявність різноманітних та значних природних ресурсів на території громади саме по собі не є запорукою її добробуту, якщо там немає належного людського капіталу, тому для подальшого розвитку громади актуальним є визначення перспективних напрямів використання активів з урахуванням прогнозів політичної, економічної, демографічної ситуації та ринкової кон'юнктури.

В Україні завдяки фінансовій децентралізації суттєво збільшилися власні доходи бюджетів ОТГ порівняно з доходами решти місцевих бюджетів. Однак ці доходи, за нашими оцінками, можна примножити як мінімум утричі завдяки комплексу заходів із підвищення ефективності управління активами. Це стосується насамперед управління земельними, водними, лісовими ресурсами, власними фінансами громад, роботи з інвесторами з легалізації робочих місць, інших напрямів стимулювання підприємницької діяльності, а також удосконалення роботи соціальної сфери.

Незалучені до господарської діяльності земельні, лісові, водні ресурси, ландшафти, біорізноманіття, чисте довкілля є значними активами громади та здатні забезпечувати збільшення фінансових доходів.

Земельні ділянки, надані домогосподарствам сільських населених пунктів, використовуються насамперед для товарного сільськогосподар-

ського виробництва (49% у цілому по Україні) та для ведення особистого селянського (підсобного) господарства (38%) (табл. 1).

Найбільш активно для товарного сільськогосподарського виробництва використовують земельні ділянки у Миколаївській (77%), Херсонській (74%) та Донецькій (71%) областях.

Ураховуючи значний обсяг сільськогосподарських угідь у Чернігівській, Волинській, Тернопільській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях [9, с. 66–67], у цих регіонах відзначається недовикористання земель для товарного сільськогосподарського виробництва. Натомість у цих областях удвічі-тричі більші площі земельних ділянок відведено під особисте селянське господарство, що, на нашу думку, значно знижує соціально-економічний потенціал сільських територій у сучасних умовах.

Земельні ділянки під будівництво, обслуговування житлових будинків і господарських приміщень виділяються домогосподарствам за регіонами досить нерівномірно. Найбільші за площею такі ділянки надані у Київській (28%), Вінницькій (26%), Хмельницькій (24%), Житомирській та Чернігівській (по 21%) областях. Це свідчить про те, що у цих областях, що розташовані у центрі країни та навколо столичного регіону, спостерігається найбільший попит на землі під індивідуальну приватну забудову, а їх населення вбачає перспективу в подальшому тривалому проживанні на цих територіях. Таким чином, зазначені регіони матимуть більші шанси на соціально-економічний розвиток сільських територій (та ОТГ) порівняно з іншими регіонами.

Стан навколишнього природного середовища сільських територій регіонів України проаналізовано за показниками кількості водоймищ, до яких підприємства скидають забруднені стічні води, несанкціонованих сміттєзвалищ та складів мінеральних добрив й отрутохімікатів (рис. 1). При цьому проаналізовано частку населених пунктів, в яких розташовано об'єкти впливу на навколишнє природне середовище.

Індекси стану навколишнього природного середовища обраховані за стандартною методикою [10] та за показниками середньої кількості водоймищ, в які підприємства скидають забруднені стічні води, несанкціонованих звалищ відходів та складів мінеральних добрив й отрутохімікатів. Індекси варіюються від 0 до 1, де 0 демонструє найгірше значення показника, а 1 – найкраще (табл. 2).

Згідно з обрахованими індексами, найкраща екологічна ситуація загалом спостерігається у Волинській (0,668), Сумській (0,555) та Львівській (0,524) областях; найгірша – у Миколаївській (0,132), Черкаській (0,133) та Луганській (0,153) областях. Так, Миколаївській області притаманний один із найгірших показників кількості несанкціонованих звалищ відходів (у середньому 30 об'єктів на 100 населених пунктів) та складів мінеральних

Площа земельних ділянок, наданих домогосподарствам сільських населених пунктів, за регіонами України

Регіон	Усього		з неї					
			для товарного сільськогосподарського виробництва		для ведення особистого селянського (підсобного) господарства		для будівництва, обслуговування житлових будинків і господарських приміщень	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Україна	7102,6	100,0	3454,0	48,6	2690,5	37,9	958,1	13,5
Вінницька	307,7	100,0	79,4	25,8	149,2	48,5	79,1	25,7
Волинська	329,0	100,0	75,0	22,8	218,1	66,3	35,9	10,9
Дніпропетровська	463,0	100,0	316,1	68,3	104,0	22,5	42,9	9,3
Донецька	369,4	100,0	261,8	70,9	74,8	20,2	32,8	8,9
Житомирська	208,9	100,0	62,9	30,1	102,3	49,0	43,7	20,9
Закарпатська	224,5	100,0	101,7	45,3	80,4	35,8	42,4	18,9
Запорізька	426,2	100,0	286,1	67,1	111,8	26,2	28,3	6,6
Івано-Франківська	243,9	100,0	45,7	18,7	150,8	61,8	47,4	19,4
Київська	214,0	100,0	58,6	27,4	96,6	45,1	58,8	27,5
Кіровоградська	304,0	100,0	186,2	61,3	90,0	29,6	27,8	9,1
Луганська	187,6	100,0	123,2	65,7	40,0	21,3	24,4	13,0
Львівська	325,6	100,0	103,7	31,8	168,2	51,7	53,7	16,5
Миколаївська	409,5	100,0	313,7	76,6	68,2	16,7	27,6	6,7
Одеська	514,9	100,0	328,9	63,9	125,9	24,5	60,1	11,7
Полтавська	297,1	100,0	107,5	36,2	150,0	50,5	39,6	13,3
Рівненська	315,3	100,0	143,1	45,4	133,5	42,3	38,7	12,3
Сумська	150,1	100,0	43,9	29,2	94,8	63,2	11,4	7,6
Тернопільська	242,4	100,0	60,0	24,8	147,7	60,9	34,7	14,3
Харківська	317,4	100,0	180,1	56,7	95,6	30,1	41,7	13,1
Херсонська	495,6	100,0	364,4	73,5	97,9	19,8	33,3	6,7
Хмельницька	217,6	100,0	49,8	22,9	116,3	53,4	51,5	23,7
Черкаська	183,0	100,0	54,2	29,6	100,3	54,8	28,5	15,6
Чернівецька	187,1	100,0	74,0	39,6	75,2	40,2	37,9	20,3
Чернігівська	168,8	100,0	34,0	20,1	98,9	58,6	35,9	21,3

Джерело: складено за [8]

добрив й отрутохімікатів (54 од. на 1 тис. населених пунктів). Вінницька та Черкаська області також мають найбільшу порівняно з іншими регіонами кількість складів отрутохімікатів (77 та 68 од. відповідно). Найбільше розміщено звалищ відходів у Кіровоградській області (41 об'єкт на 100 населених пунктів), а кількість водоймищ, у які підприємства скидають забруднені стічні води, є найбільшою у Донецькій, Луганській та Закарпатській областях (у середньому 68, 53 та 43 водоймища на 1 тис. населених пунктів відповідно).

Аналіз програм розвитку сільських ОТГ різних регіонів України дав змогу визначити такі проблеми, недоліки та прогалини: відсутні інвестиційні програми, програми розвитку малого і середнього бізнесу, проекти місцевого розвитку, створення нових робочих місць; повноваження громад не дають їм змоги повноцінно використовувати природні ресурси; переважна частка працездатного населення зайнята в особистому селянському господарстві; відсутність капітального та поточного ремонтів

доріг унеможлиблює повноцінне функціонування громади, життя населення, задоволення соціальних потреб. На нашу думку, це зумовлено традиційним підходом до планування розвитку громад на основі заходів із вирішення найбільш нагальних проблем замість орієнтації на використання місцевих активів.

Актуальність визначених проблем та недоліків розвитку громад залежить від особливостей їх розміщення та віддаленості від великих урбаністичних центрів. У цьому контексті доцільно виділити три типи громад: економічно інтегровані, середні (перехідні) та віддалені (периферійні). Крім відстані, населені пункти, які формують ці типи громад, часто відрізняються й за іншими параметрами (щільністю та віковою структурою населення, рівнем доходів та зайнятістю, якістю інфраструктури, природними ресурсами, місцем сільського господарства у місцевій економіці):

– *економічно інтегровані*: розташовуються поблизу економічних центрів і характеризуються зростаючою кількістю населення, багатопрофільною

Рис. 1. Стан навколишнього природного середовища за регіонами України [8]

Таблиця 2

Індекси стану навколишнього природного середовища за регіонами України

Регіон	Індекси за середньою кількістю об'єктів впливу на стан навколишнього природного середовища:			Загальний індекс
	водоймищ, в які підприємства скидають забруднені стічні води	несанкціонованих звалищ відходів	складів мінеральних добрив і отрутохімікатів	
Вінницька	0,167	0,385	0,063	0,198
Волинська	0,343	0,992	0,734	0,668
Дніпропетровська	0,141	0,334	0,406	0,288
Донецька	0,053	0,243	0,278	0,187
Житомирська	0,205	0,463	0,163	0,270
Закарпатська	0,083	0,463	0,709	0,394
Запорізька	0,252	0,185	0,127	0,187
Івано-Франківська	0,110	0,315	0,748	0,366
Київська	0,149	0,366	0,114	0,205
Кіровоградська	0,685	0,128	0,359	0,372
Луганська	0,068	0,209	0,189	0,153
Львівська	0,117	0,579	1,000	0,524
Миколаївська	0,131	0,174	0,091	0,132
Одеська	0,133	0,260	0,133	0,174
Полтавська	0,331	0,572	0,268	0,384
Рівненська	0,212	0,553	0,377	0,373
Сумська	1,000	0,573	0,190	0,555
Тернопільська	0,204	0,400	0,200	0,265
Харківська	0,269	0,518	0,322	0,365
Херсонська	0,228	0,256	0,194	0,226
Хмельницька	0,175	0,397	0,126	0,227
Черкаська	0,113	0,220	0,072	0,133
Чернівецька	0,179	0,440	0,150	0,250
Чернігівська	0,740	0,216	0,261	0,387

Джерело: розраховано за даними [8]

пропозицією робочих місць, а також високорозвиненою інфраструктурою. Першочерговими проблемами є забезпечення екологічної рівноваги та захист природного й культурного багатства. У сільському господарстві таких громад необхідне створення оптимальних умов для виробництва та збуту продукції, хоча високі ціни на землю і потенційні негативні впливи на навколишнє природне середовище обмежують ці переваги місця розташування громади;

– *середні або перехідні*: часто мають порівняно сприятливі економічні перспективи розвитку, особливо якщо характеризуються центральним місцем розташування та налагодженими зв'язками з транспортною мережею. Сільські органи місцевого самоврядування все ще залежні від сільського господарства та пов'язаних із ним галузей економіки. Майбутні перспективи розвитку визначаються, перш за все, двома чинниками: швидкістю, з якою відбуватимуться структурні перетворення у пріоритетному секторі, насамперед у сільському господарстві, та темпом створення альтернативних можливостей для зайнятості;

– *віддалені*: характеризуються, як правило, низькою щільністю населення, несприятливою демографічною структурою, низькими доходами та високою залежністю від пріоритетного сектору (сільського господарства). Через периферійне розташування, а також порівняно відсталу інфраструктуру економічні перспективи невизначені. Віддаленість від ринків збуту становлять проблему для сільського господарства. Такі громади мають бути особливим об'єктом політики сільського розвитку. Першочерговою метою такої політики є встановлення балансу між економічним розвитком, досягненням прийняттого стандарту життя населення та довгостроковими цілями у сфері навколишнього природного середовища.

Висновки з проведеного дослідження.

Земельні ділянки, надані домогосподарствам сільських населених пунктів, найчастіше використовуються для товарного сільськогосподарського виробництва та ведення особистого селянського (підсобного) господарства. Враховуючи значний обсяг сільськогосподарських угідь в регіонах України, відзначається недовикористання таких земель для товарного виробництва. Натомість в окремих областях удвічі-тричі більші площі земельних ділянок відведено під особисте селянське господарство, що значно знижує соціально-економічний потенціал сільських територій у сучасних умовах. Земельні ділянки під будівництво, обслуговування житлових будинків і господарських приміщень виділяються домогосподарствам за регіонами нерівномірно. Стан навколишнього природного середовища сільських територій регіонів України проаналізовано за показниками кількості водоймищ, до яких підприємства скидають забруднені стічні води, несанкціонованих сміттєзвалищ та складів мінеральних

добрих й отрутохімікатів. За цими показниками найкраща екологічна ситуація у цілому спостерігається у Волинській, Сумській та Львівській областях; найгірша – у Миколаївській, Черкаській, Луганській.

Актуальність визначених проблем та недоліків розвитку громад залежить від особливостей їх розміщення та віддаленості від великих урбаністичних центрів. У цьому контексті виділено три типи громад: наближені до великих міст, відносно віддалені та периферійні. Окрім відстані, населені пункти, які формують ці типи громад, відрізняються й за іншими параметрами: щільністю та віковою структурою населення, рівнем доходів та зайнятістю, якістю інфраструктури, природними ресурсами, місцем сільського господарства у місцевій економіці.

Незалежно від типу громади основними пріоритетними напрямками їхнього розвитку є розвиток підприємництва, підтримка місцевого бізнесу, його ефективне регулювання; підтримка місцевих товаровиробників; підвищення рівня доходів населення та його зайнятості; впровадження енергоощадних заходів у бюджетній сфері, стимулювання населення до енергозбереження, використання альтернативних джерел енергії, роздільного збирання сміття; поліпшення стану навколишнього природного середовища, забезпечення екологічно орієнтованого використання природних ресурсів, посилення відповідальності за екологічні правопорушення, у т. ч. організацію несанкціонованих сміттєзвалищ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» № 237 від 08.10.1999 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-buhgalterskogo-obliku-10>.
2. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент: підручник. К.: КНЕУ, 2006. С. 35.
3. Данилюк М.О., Савич В.І. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 204 с.
4. Ван Хорн Дж., Вахович Дж. Основи фінансового менеджмента. М.: Вільямс, 2008. 1232 с.
5. Бригхем Е.Ф., Гапенски Л.О. Фінансовий менеджмент: в 2-х т. СПб.: Экономическая школа, 2005. Т. 1. 497 с.
6. Савчук В.П. Управление финансами предприятия. М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2003. 480 с.
7. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 535 с.
8. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2014. 188 с.
9. Сільське господарство України: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2017. 246 с.
10. Соціально-екологічний розвиток сільських територій: монографія / В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук та ін.; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». К., 2016. 336 с.